

Mgr Piotr DOBROWOLSKI

WYCHOWANIE OBYWATLESKIE ŻOŁNIERZY W LATACH 1918–1939 PRZEJAWEM ÓWCZESNEJ EDUKACJI DLA BEZPIECZEŃSTWA

REKOMENDACJA PROPOZYCJI ARTYKUŁU

Artykuł został skomponowany logicznie a tematyka poruszana przez autora odnosi się do dzisiejszego rozumienia terminu Edukacji dla Bezpieczeństwa. Atutem poruszanych treści jest fakt odniesienia przedwojennego modelu wychowania obywatelskiego do dzisiejszych wymogów. Autorowi w ten sposób udało się potwierdzić, iż w myśl zaproponowanej definicji Edukacji dla Bezpieczeństwa, jej zakres można rozszerzyć na działania wychowawczo-edukacyjne prowadzone w okresie międzywojennym.

Wychowanie obywatelskie jako składnik Edukacji dla Bezpieczeństwa w wychowaniu żołnierzy okresu międzywojennego zajmowało niezwykle ważne miejsce. Żołnierza starano się wychować na prawego i uczciwego obywatela, który jest świadom swych obowiązków wobec ojczyzny. Tak wychowany żołnierz miał być „sumą” cnót, honoru i wysokiego morale, które w poruszonym okresie były niezwykle pożądanymi cechami charakteru.

dr hab. Janusz Zuziak, prof. AON

Słowa kluczowe: edukacja dla bezpieczeństwa, wychowanie obywatelskie, praca kulturalno-oświatowa w wojsku

STRESZCZENIE

Artykuł ma na celu zaprezentować model wychowania obywatelskiego żołnierzy Wojska Polskiego w latach 1918-1939. Jednocześnie przedstawiony model został porównany z dzisiejszym znaczeniem terminu „Edukacja dla Bezpieczeństwa”. Zabieg ten ma na celu wykazanie, iż działania na rzecz edukacji prowadzone w okresie międzywojennym, mimo faktu nieznaności w/w terminu, posiadały jej wszelkie znamiona.

Początkowo żołnierz w myśl wytycznych miał być wychowany w duchu narodowym. Sytuacja ta uległa zmianie po przewrocie majowym, kiedy to główny nacisk położono na wychowanie w duchu obywatelskim. W myśl wszystkich wytycznych żołnierz miał być świadomym obywatelem, gotowym do heroicznych poświęceń dla dobra narodu i państwa.

Wprowadzenie

Edukacja dla bezpieczeństwa jako stosunkowo nowy termin w polskiej nauce pojawia się po raz pierwszy podczas prowadzonych badań systemowych w Akademii Obrony Narodowej w połowie lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku¹. Warto jednak podkreślić, iż pomimo niewielkiego okresu funkcjonowania tego terminu sam proces prowadzenia działań edukacyjnych dla bezpieczeństwa przebiegał w Wojsku Polskim już w latach 1918-1939, funkcjonując pod nazwą wychowania obywatelskiego. Samo wychowanie obywatelskie w dzisiejszym rozumieniu obok wychowania moralnego, patriotycznego i obronnego jest częścią dzisiejszej edukacji dla bezpieczeństwa.

Odnosząc się do definicji podanej przez R. Stępnia „edukacja dla bezpieczeństwa” to: *określony system dydaktyczno-wychowawczej działalności rodziny, szkoły, wojska, środków masowego przekazu, organizacji młodzieżowych i stowarzyszeń, zakładów pracy oraz instytucji państwowych i samorządowych, ukierunkowanej na kształtowanie systemu wartości, upowszechnianie wiadomości i kształtowanie umiejętności ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego*². Tak rozumianą definicję bez trudu można zaimplementować do realiów przedwojennej Rzeczypospolitej, gdzie za pomocą wychowania obywatelskiego miano wyrobić w żołnierzu pożądane wartości moralno-etyczne oraz za pomocą odpowiednio dobranych treści wpoić wiadomości o państwie tak, aby stworzyć odpowiedni model obywatela.

Podstawą pracy oświatowej i wychowawczej w omawianym okresie była książka i prasa. Jako najbardziej dostępna (dzięki sieci bibliotek publicznych i wojskowych), z łatwością mogła oddziaływać na umysły młodzieży i żołnierzy, aby ukierunkować ich światopogląd. Przez czytelnictwo władze Rzeczypospolitej starały się wytworzyć w społeczeństwie jednolitą postawę obywatelską i patriotyczną.

Wraz z odzyskaniem niepodległości uległ zmianie wizerunek obywatela. Nowy obywatel musiał zmienić swój stosunek do państwa jako organizacji, czemu pomóc miało wychowanie obywatelskie młodzieży. W odróżnieniu od lat wcześniejszych,

---

¹ A. Pieczywok, *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Warszawa 2012, s. 64.

² Tamże, s. 65–66.

gdzie społeczeństwo było przyzwyczajone do nieposłuszeństwa wobec władzy, za wszelką cenę starano się wytworzyć w obywatelu pozytywny wizerunek nowej organizacji państwowej.

Wychowanie obywatelskie przedpoborowych

Aby móc prowadzić zajęcia z wychowania obywatelskiego – działania wychowawcze podejmowano już na etapie przedpoborowym, edukując młodzież mającą w przyszłości odbyć służbę wojskową. Główny nacisk kładziono na stworzenie wśród młodych ludzi (w szkołach, organizacjach paramilitarnych i wojsku) jednolitego światopoglądu, zgodnego z myślą wychowawczą państwa. Wychowawcy na każdym szczeblu państwowym mieli za zadanie dostarczyć odbiorcy tylko wartościową literaturę – niepodległościową, historyczną poświęconą wielkim czynom oręża polskiego oraz taką która rozbudzała poczucie godności narodowej. Główny nacisk kładziono na takie środki oddziaływania jak książka, prasa, radio, aby za ich pomocą zrobić:

- poczucie czynnego patriotyzmu, przywiązania do państwa oraz gotowości poniesienia ofiar w jego obronie;
- obowiązkowość, karność;
- sprawność fizyczną;
- zamiłowanie do służby wojskowej.

Działania te w swym założeniu miały przygotować młodzież do służby wojskowej jako zaszczytnego obowiązku, który należy spełnić dla ojczyzny. Charakter młodzieży miał być tak kształtowany, aby wydobyć w nim miłość do ojczyzny, ofiarność i poświęcenie, wzmocnić poczucie obywatelskie³.

W myśl przedwojennego ideału wychowawczego wychowanie obywatelskie we wszystkich organizacjach społecznych i państwowych nastawione było na wychowanie w duchu żołnierza – obywatela w myśl hasła *Każdy obywatel-żołnierzem, każdy żołnierz – obywatelem*⁴. Organizacje o charakterze wojskowym stawiały sobie za cel wzmocnienie w młodzieży (przyszłych obrońcach ojczyzny) zasad moralno-religijnych, miłości do ojczyzny i narodu, utożsamiania się z własnym państwem. Ponadto wpajano młodym Polakom poczucie solidarności, umiejętność współpracy oraz odpowiedzialności za losy ojczyzny. Rozbudzano ambicje pracy dla kraju,

---

³ A. Zakrzewska, *Związek Strzelecki 1919–1939. Wychowanie obywatelskie młodzieży*, Kraków 2007, s. 117.

⁴ *Wytyczne wychowania obywatelskiego w organizacjach przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego*, Warszawa 1932, s. 32.

rzetelnego i sumiennego wykonywania powierzonych obowiązków, inicjatywy obywatelskiej i społecznej⁵.

Wśród młodzieży, która po ukończeniu szkoły miała odbyć służbę wojskową, już w okresie edukacji starano się zaszczepić *ofiarności służenia Państwu Polskiemu jako najwyższemu dobru...*, *jako wreszcie osiągniętej szczęśliwej rzeczywistości, dla której zdobycia mnogie pokolenia narodu przelewały krew i w wielkiej męce, w wielkim upokorzeniu niewoli wiodły swój ciężki, nadzieją jeno opromieniony żywot*⁶.

Do podstawowych celów edukacji obywatelskiej większości organizacji społecznych można zaliczyć:

- wzmacnianie aktywności młodzieży do pracy w organizacjach społecznych;
- utrzymanie wysokiego poziomu etycznego;
- rozbudzanie karności i poczucia obowiązku na rzecz ojczyzny;
- wyrobienie tężyzny moralnej i fizycznej.

W myśl wytycznych przysposobienia oświatowego, młodzież miała osiąść takie umiejętności jak: sprawne posługiwanie się językiem polskim, rachunkowością i geometrią, zdobyć niezbędne informacje z zakresu wiedzy o Polsce współczesnej, poszerzyć wiedzę z zakresu zagadnień moralno-religijnych oraz wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego⁷. Dodatkowo dążono do wyrobienia podejścia do służby wojskowej oraz postawy obywatelsko-żołnierskiej w życiu prywatnym i publicznym.

Podczas kursów dla przedpoborowych kładziono duży nacisk na poprawę umiejętności czytania (część społeczeństwa polskiego w okresie międzywojennym była analfabetami) i mówienia. Przekazywano wiadomości z zakresu historii ojczyzny i obecnego ustroju kładąc nacisk na wielkość i potęgę Rzeczypospolitej. Omawiano strukturę administracyjną ojczyzny, wskazywano zniemną rolę rodziny i pracy w życiu obywatela. Upowszechniano wiedzę z zakresu religii katolickiej przy jednoczesnym poszanowaniu innych wyznań. Kładziono również nacisk na omówienie współczesnego charakteru działań wojennych z przekazaniem informacji o strukturach Wojska Polskiego i Brygadach Obrony Narodowej. Z całą stanowczością można stwierdzić, iż tematyka zajęć z wychowania obywatelskiego przeprowadzona wśród roczników przedpoborowych była poszerzana w czasie służby wojskowej o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

---

⁵ C. Piątkowski, *Wychowanie wojskowe młodzieży w II Rzeczypospolitej*, „Wiedza Obronna” 1987, nr 3, s. 6–11.

⁶ W. Galecki, *państwowe i jak się doń ustosunkować*, Warszawa 1935, s. 13.

⁷ *Kursy przysposobienia oświatowego młodzieży do obrony narodowej na pomorzu*, Toruń 1938, s. 3.

W wychowaniu państwowym duży nacisk kładziono na wychowanie obywatelskie, jako te, które potrafi wytworzyć czynnych i twórczych obywateli. Dzięki zdobytej wiedzy i świadomości kulturalnej, gospodarczej i społecznej tak wychowany obywatel miał działać przede wszystkim na korzyść i dla dobra Rzeczypospolitej⁸. W skład wychowania obywatelskiego w okresie 1918–1939 włączano wychowanie narodowe, społeczne oraz moralno-religijne.

Olbrzymie zasługi na polu wychowania obywatelskiego przyszłych żołnierzy posiada organizacja „Związek Strzelecki”, która dzięki szeroko zakrojonym akcjom oświatowym oddziaływała na umysły młodych Polaków. Szczególne znaczenie ma tu akcja propagująca czytelnictwo. Dzięki temu w odbiorcach miano pobudzić samokształcenie oraz zmusić wychowanków do zajęć intelektualnych. Tak jak w Wojsku Polskim, tak samo w Związku Strzeleckim, osoby potrafiące czytać uczyły tych, którym czytanie sprawiało problemy. Dodatkowo, na wzór wojskowy, z członkami organizacji przeprowadzano pogadanki po dokonanych odczytach. Wszystko to miało zmusić odbiorców do kreatywnego myślenia, a jednocześnie wyjaśnić słuchaczom niezrozumiałe treści⁹.

Młodzież skupioną w Związku Strzeleckim starano się zachęcić do czytania prasy, ze zwróceniem szczególnej uwagi na odpowiednie treści jakie miały trafić do młodych odbiorców. Podstawowymi tematami, jakie miały dotrzeć do młodzieży były: wiadomości polityczne z Polski i z zagranicy, sprawy oświatowe, wiadomości gospodarcze, wiadomości wojskowe czy techniczne i sportowe¹⁰.

Innym sposobem rozbudzania uczuć patriotycznych było czytanie w zespołach. Tak zwane „zorganizowane czytanie książek” polegało na przeczytaniu starannie wybranej pozycji przez kilku strzelców, po czym omówieniu jej treści z jednoczesnym odniesieniem się do własnych doświadczeń życiowych i poglądów najbliższego środowiska¹¹.

W celu podkreślenia jak wielką rolę w wychowaniu obywatelskim poza wojskiem spełniały organizacje społeczne, warto przytoczyć słowa Marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego skierowane do Związku Strzeleckiego: (...) *jako instytucja ucząca cnot obywatelskich, a to: punktualność, silnej woli, potrzebnej do zwalczania niewygód i trudności, dyscypliny, porządkowania indywidualnego wysiłku ogólnej myśli kierowniczej, wreszcie poczucia honoru i rycerskości (...) tych cech charakteru narodowego, które należy z jak największym staraniem pielęgnować*¹².

⁸ W. Gałęcki, *Co to jest wychowanie...*, dz. cyt., s. 15.

⁹ A. Zakrzewska, *Związek Strzelecki 1919–1939...*, dz. cyt., s. 155–159.

¹⁰ Tamże, s. 160.

¹¹ Tamże, s. 163.

¹² E. Rydz-Śmigły, *Do strzelców: Artykuły, listy i przemówienia z lat 1920–1935*, Warszawa 1936, s. 3–4.

Wychowanie obywatelskie traktowano jako pracę oświatową z wykorzystaniem pogadanek, głośnego czytania, miano rozwijać przysposobienie zawodowe, dbałość o higienę, poczucie solidarności i spółdzielczość.

Wychowanie w duchu narodowym

Oprócz organizacji o charakterze paramilitarnym, szeroki nacisk na wychowanie obywatelskie kładziono w Wojsku Polskim, gdzie prowadzono pracę oświatową wśród żołnierzy służby zasadniczej. Dzięki strukturze hierarchicznej, rozkazodawstwu, nawykowi karności i posłuszeństwa, Wojsko Polskie jak żadna inna organizacja nadawała się do tego, aby w młodym obywatelu Rzeczypospolitej wyrobić obowiązek żołnierski i obywatelski. Wojsko jako organizacja stwarzało w tamtym czasie najlepsze warunki do zrozumienia przez młodego rekruta (bez względu jakiej był narodowości i wyznania) obowiązków jakie musi spełnić wobec ojczyzny. Pomimo faktu, iż głównym celem służby wojskowej było przygotowanie rekruta do wojny, zdawano sobie sprawę z faktu, że bez odpowiedniej pracy pedagogicznej nie osiągnięto by celów wychowawczych. Żołnierz w czasie służby wojskowej miał być przeobrażony w obywatela, odbywającego *powinność wojskową*.

W 1918 roku wojsko organizowane było z żołnierzy, którzy nigdy wcześniej nie mieli możliwości służenia w ojczystej armii. W jego skład wchodził żołnierz ze wszystkich trzech zaborów, którzy reprezentowali różny poziom wykształcenia i umiejętności intelektualnych. Zdarzały się przypadki, iż niektórzy z nich nie potrafili posługiwać się językiem ojczystym¹³.

W pierwszych latach istnienia Wojska Polskiego około 40% służących było analfabetami. Największa ich liczba, aż 80% służyła w taborach, zaś najmniejszym odsetkiem analfabetów (tylko 20%) mogły poszczycić się takie formacje jak lotnictwo, służba łączności i żandarmeria. Jak wynika z raportów miesięcznych dostarczanych do Sekcji Oświatowo-Kulturalnej w latach 1920/1921 liczba analfabetów i półanalfabetów wahała się w przedziale 32–34%¹⁴. Wskaźniki te nie uległy zmianie w późniejszych latach, gdyż według spisu powszechnego przeprowadzonego w 1931 roku liczba analfabetów nadal utrzymywała się na podobnym poziomie, co dziesięć lat wcześniej. Największa liczba analfabetów pochodziła z Wielkopolski, a fakt

---

¹³ J. Jakubowska, *Organizacja bibliotekarstwa naukowego i oświatowego sił zbrojnych R.P. W latach 1918–1939*, „Roczniki biblioteczne” 1964, z. 3–4, s. 409.

¹⁴ W 1920 roku liczba analfabetów i półanalfabetów wynosiła 68000 żołnierzy, zaś już rok później, kiedy etat Wojska Polskiego uległ zwiększeniu, ich liczba wzrosła do 99000. W. Brummer, *Praca oświatowa w wojsku*, „Bellona” 1921, z. 7, s. 617.

braku posługiwania się językiem polskim był związany z silną akcją germanizacyjną, gdyż większość z nich potrafiła czytać i pisać po niemiecku.

W początkowym okresie główny nacisk kładziono na zwalczanie analfabetyzmu jako podstawowego problemu, z którym borykało się ówczesne Wojsko Polskie¹⁵. W pierwszej dekadzie niepodległości promowanym modelem wychowawczym był model wychowania narodowego. Po przewrocie majowym model ten zastąpiony został modelem wychowania obywatelskiego. Model ten jako bardziej przystępny dla wszystkich mniejszości zamieszkujących Rzeczypospolitą (1/3 obywateli Polski), miał doprowadzić do ścisłego zespolenia całego społeczeństwa z nowo odrodzonym państwem polskim.

Działalność oświatowo-wychowawcza w początkowym okresie dążyła do uobywatelnienia żołnierza, który podczas pobytu w wojsku nie mógł znajdować się poza nawiasem życia państwowego. W życiu tym (...) *bierze udział cały naród: ono go łączy i zespała z narodem*. Mimo, iż podstawowym zadaniem żołnierza była obrona państwa (...) *ale gdy żołnierz ma możliwość oddania państwu przysługi na innym polu, powinien to uczynić*¹⁶. Wychowanie w duchu narodowym miało wpoić w żołnierzu poczucie wysokiej roli, jaką odgrywa w życiu państwa i narodu. Jednocześnie stworzyć jednostkę kochającą ojczyznę, szanującą państwo, gotową do oddania życia w obronie ojczyzny, honoru i czci.

Aby podołać nowemu zadaniu, jakim było wychowanie obywatelskie, w 1920 roku rozkazem Ministra Spraw Wojskowych z dnia 15 maja zorganizowano Sekcję Oświaty i Kultury w Wojsku Polskim. Sekcja ta, jako spadkobierczyni Uniwersytetu Żołnierskiego, w swych działaniach skupiała się na zwalczaniu analfabetyzmu. Do nowo powołanej Sekcji w myśl rozkazu należało: *kierowanie całością prac kulturalno-oświatowych w wojsku w duchu wychowania żołnierzy na obywateli kraju, świadomych swych obowiązków narodowych (...), propagandę tężyzny moralnej w wojsku, oraz propagowanie w społeczeństwie tężyzny pracy dla wojska*¹⁷. W jej skład wchodziły trzy wydziały: żołnierskich szkół początkowych, czytelnictwa żołnierskie-

---

¹⁵ J. Kęsik, *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939*, Wrocław 1998, s. 144.

¹⁶ *Okólnik Oddziału III sztabu M.S. Wojsk. Z d. 23 listopada 1920, No 7627, [w:] Przepisy i regulaminy służby oświatowej. Rozkazy, rozporządzenia, instrukcje, programy i t.d. ogłoszone do 23 grudnia 1920*, Warszawa 1921, s. 53.

¹⁷ *Rozkaz M.S. Wojsk. Z d. 15 maja 1920, No 4231. Org., [w:] Przepisy i regulaminy służby oświatowej. Rozkazy, rozporządzenia, instrukcje, programy i t.d. ogłoszone do 23 grudnia 1920*, Warszawa 1921, s. 26.

go oraz życia kulturalnego żołnierzy¹⁸. Jak widać już w czasie działań wojennych z Rosją bolszewicką najwyższe władze wojskowe dostrzegły problem wychowania obywatelskiego, jako podstawowej metody utrzymania w szeregach armii morale na wysokim poziomie. Dodatkowo można przypuszczać, iż przyjęty model narodowy miał wpływać motywująco na żołnierzy, którzy walczyli o „być albo nie być” ukochanej ojczyzny.

Potrzebę prowadzenia zajęć związanych z wychowaniem obywatelskim na początku lat dwudziestych widzieli teoretycy wojskowi tacy jak Marian Porwit czy Szef Sztabu Dowództwa Okręgu Korpusu nr II, płk Stanisław Wieroński. Teoretycy ci w swych pracach zwracali uwagę na ważność wyszkolenia *nie tylko militarnego i fizycznego naszego żołnierza, ale przede wszystkim (...) wychowania go w duchu prawdziwie obywatelskim, rozbudzenia w nim dobrze zrozumianego patriotyzmu, który w dobie obecnej musi być pojmowany – jak przystoi na wolnych obywateli*. Jako przykład podawano żołnierzy serbskich, którzy wykazali się wielkim hartem ducha podczas I wojny światowej. Pułkownik S. Wieroński uważał, iż w czasie działań wojennych wychowanie obywatelskie i moralne można było prowadzić przy pomocy akcji bojowych¹⁹.

Zgodnie z założeniami naczelnych władz wojskowych, żołnierz miał być wychowany w myśl zasad obywatelskich i religijnych. Należy podkreślić, iż wojskowi teoretycy dostrzegali problemy związane z wychowaniem żołnierzy dzieląc ich trzy grupy:

- żołnierz z poboru;
- żołnierz rezerwy, zdemoralizowany długoletnią wojną i służbą w armiach zaborczych;
- młodzież mająca w późniejszym okresie uzupełnić szeregi Wojska Polskiego²⁰.

Podobne poglądy na temat wychowania miał mjr M. Porwit. Twierdził, że wojsko po rodzinie i szkole, jest trzecim najważniejszym ośrodkiem wychowania żołnierzy, a *służba wojskowa działa w tym okresie życia, kiedy ciało i umysł są najpodatniejsze, kiedy dusza najwrażliwsza*²¹. Analizując te słowa można stwierdzić, iż przy pomocy odpowiednich przykładów moralnych służba wojskowa miała uświadomić żołnierzom ich obowiązki obywatelskie wobec państwa. Była prawdziwą szkołą życia, dając młodym ludziom poczucie przynależności narodowej i państwowej.

---

¹⁸ C. Siemion, *Struktura Służby Oświatowo-Kulturalnej Wojska Polskiego w latach 1918–1921*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej” 1992, nr 1, s. 166.

¹⁹ S. Wieroński, *Wychowanie obywatelskie żołnierza*, Lublin 1922, s. 3, 7.

²⁰ Tamże, s. 11.

²¹ M. Porwit, *Przysposobienie żołnierza*, [w:] *Wychowanie wojskowe*, Warszawa 1923, s. 17.

Podstawowymi metodami *uobywatelniania* żołnierzy były pogadanki o Polsce. Przy ich pomocy żołnierzy miano zapoznać z krajem ojczystym, bogactwami naturalnymi, historią ojczyzny oraz z *czynami rycerskimi i obywatelskimi żołnierzy-bohaterów*. Wszystko to miało wykazać żołnierzom potrzebę służby wojskowej. Cel ten realizowano za pomocą takich tematów jak wiedza o poszczególnych dzielnicach Rzeczypospolitej, informacje poświęcone podstawowym danym geograficznym, porównaniu wyprawy kijowskiej do zdobycia Kijowa przez Bolesława Śmiałego, czy informacje o ustroju i władzach państwowych²². Dzięki tym wiadomościom prosty żołnierz miał w początkowym okresie służby posiąść niezbędną wiedzę dotyczącą państwa oraz wyrobić w sobie wartości, jakie przyświecały bohaterom historycznym. Pogadanki miały podnieść żołnierzy na duchu, uświadomić dlaczego walczą przeciwko bolszewikom oraz wytłumaczyć im czym jest bolszewizm i jak wielkim jest zagrożeniem dla młodego państwa polskiego.

W całej pracy wychowawczej należało (...) *działać w następujących kierunkach: Przede wszystkim mają przełożeni dbać o etyczne i moralne wychowanie żołnierza, zaprawiając go do uczciwości, prawdomówności, poszanowania cudzej własności i karności, opierając te wychowanie na zasadach religijnych (...)*²³. W trakcie pracy wychowawczej dużą wagę przywiązywano do przysięgi wojskowej oraz ceremoniału wojskowego jako tych elementów, które odwoływały się do historii i tradycji.

Wychowanie obywatelskie w duchu narodowym miało podnieść poziom życia kulturalnego wojskowych. W ten sposób miano wyrobić przeżycia i doznania, (...) *które by były zdolne rozbudzić momenty psychiczne, stanowiące o wartości żołnierza...*²⁴.

Podobnie rolę armii w wychowaniu obywatelskim postrzegali polscy politycy twierdząc, że jest to drugi pod względem rangi instrument oddziaływania wychowawczego państwa. Można stwierdzić, iż w swym podejściu posunęli się dalej niż kadra oficerska, eliminując rolę rodziny w wychowaniu obywatela. Począwszy od ludowców poprzez socjalistów na piłsudczykach kończąc, wszystkie partie polityczne jak już wspomniano, dostrzegały konieczność pracy wychowawczej w szeregach Wojska Polskiego. Swoje opinie argumentowano tym, iż (...) *praca wychowawcza z żołnierzami ma istotne znaczenie nie tylko dla podnoszenia sprawności armii, ale również dla państwa i społeczeństwa. Nawyki i postawy utrwalone podczas służby woj-*

---

²² *Pogadanki o Polsce na stopniu I-ym żołnierskiej szkoły powszechnej*, [w:] *Przepisy i regulaminy służby oświatowej. Rozkazy, rozporządzenia, i t. d. ogłoszone do 23 grudnia 1920*, Warszawa 1921, s. 34–36.

²³ L. Wyszczelski, *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918–1945*, Warszawa 2004, s. 98.

²⁴ Tamże, s. 112–113.

skowej miały utworzyć z rezerwisty odpowiedzialnego, gotowego do poświęceń i przełamywania trudności obywatela Polski. Wojsko stać się musi kuźnią, gdzie wykuwa się silne i hartowane charaktery (...) koszary winny być (...) zakładem wychowania obywatelskiego²⁵.

Wychowanie w duchu państwowym

Wraz z przewrotem majowym i zmianą rządów nastąpiła zmiana w postrzeganiu wychowania obywatelskiego. Po 1926 roku wychowanie zaczęło postrzegać według modelu państwowego, odchodząc od koncepcji narodowej. W nowym modelu wychowania oprócz odpowiedzialności za losy państwa i uczuć patriotycznych zaczęły pojawiać się postulaty wyrabiania w żołnierzu karność, lojalności oraz szacunku do władz państwowych. Żołnierz miał aktywnie uczestniczyć w życiu państwa zwłaszcza w kontaktach z władzami lokalnymi. *Żołnierz (...) prócz przygotowania fachowego, musi być przysposobiony do wojny od stron moralnej – powinien być obywatelem, który wie, jak dla państwa pracować w czasie pokoju (...)*²⁶.

W wytycznych do pracy kulturalno-oświatowej na okres zimowy 1928/1929 w wychowaniu szeregowych miano dążyć do:

- urabiania charakteru odpowiadającego celom wojskowym;
- urabiania obywatela Polski²⁷.

Odzwierciedleniem wychowania w duchu państwowym była praca ppłk. dypl. M. Porwita „Duch Żołnierski”. W części czwartej wspomnianej pracy omawiane są takie aspekty jak wyszkolenie fizyczne i techniczne, musztra, służba, dowódca, wódz, czy obowiązki poza koszarami. W myśl opinii M. Porwita *wojsko wychowuje siłą rzeczy, siłą swego istnienia (...)* Na wychowanie ducha żołnierskiego wpływa wszystko, co się w wojsku dzieje bez wyjątku. .. *Żadna czynność nie jest pozbawiona znaczenia wychowawczego*²⁸. Z powyższego zestawienia można wywnioskować, iż wraz ze zmianą władzy nastąpiło wzmocnienie roli wychowawczej armii, jako instytucji kształtującej charaktery i postawy młodych Polaków.

Coraz większą wagę do wychowania patriotycznego przywiązywali politycy. W rozporządzeniu Prezydenta Ignacego Mościckiego czytamy: *Żołnierz jest obywatelem, na którym spoczywa szczególny obowiązek bronięcia Ojczyzny i gotowości*

---

²⁵ M. Strzelecki, *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej w latach 1918–1939*, Bydgoszcz 2008, s. 253–254.

²⁶ L. Wyszczelski, *Oświata, propaganda, kultura...*, dz. cyt., s. 190.

²⁷ Tamże, s. 148.

²⁸ M. Porwit, *Duch żołnierski*, Warszawa 1935, s. 109–111.

*oddania życia w jej obronie*²⁹. W podobnym tonie wypowiadali się inni twierdząc, że *wojsko to szkolenie myśli państwowej przez bezpośrednią wizję wojny (...)*. Środowiskiem politycznym, które najbardziej podkreślało wychowawczą rolę armii byli piłsudscy. W ich poglądach dominowało hasło: *(...) szkoła i wojsko czynią człowieka dojrzałym i dają mu możliwość wykonania wszystkich obowiązków obywatelskich*³⁰.

W wojsku, tak samo jak w innych instytucjach wychowawczych rozumiano, iż podstawowym zadaniem pracy oświatowo-wychowawczej było zniwelowanie naleciałości powstałych przez ponad wiek niewoli. Żołnierzy należało wychować na obywateli o wysokiej wartości, zdolnych do *tworzenia życia na poziomie nowoczesnych wymagań*³¹. Wychowanie to spoczęło na barkach dowódców i referatów oświatowych, którzy powoływali do życia w swych jednostkach biblioteki żołnierskie i świetlice. Wychowanie obywatelskie miało wpoić w młodego rekruta cnoty żołnierza i obywatela. Dzięki wiedzy, jaką zdobywał podczas służby wojskowej, uzyskiwał wiadomości niezbędne do zrozumienia swoich obowiązków żołnierskich i obywatelskich³². Żołnierz podczas zajęć wychowawczych miał być nieprzemęczony fizycznie ani umysłowo, aby w jak największym stopniu przyswoić przekazywane mu wiadomości.

Dodatkowym motywem w wytężonej pracy wychowawczej na rzecz państwa jako organizacji społecznej było przeświadczenie, iż państwa sąsiadujące z Rzeczypospolitą, nie są do niej przychylnie nastawione, a posiadając społeczeństwo karne, szanujące władzę państwową, posiadają jednocześnie silną władzę wykonawczą³³. W odniesieniu do tych wszystkich przesłanek, obywatel Polski powinien posiadać cechy, które wykorzysta w pracy na rzecz umacniania pozycji państwa polskiego.

Podnoszono też znaczenie zwalczania obcej propagandy. Dzięki odpowiednim środkom wychowawczym żołnierz miał być odporny na działania komunistycznej indoktrynacji. Dzięki wysokiemu morale rekruci bez trudu mieli oddzielić treści propagandowe od rzeczywistości.

Wojsko miało za zadanie wychować *zdrowy typ obywatela*, dla którego prawa i obowiązki wobec ojczyzny były w pełni zrozumiałe. A myśl o tym *czy obowiązek obywatelski mam spełnić, czy też nie miała być zastąpiona jak spełnić go najlepiej*

---

²⁹ Tamże, s. 158.

³⁰ M. Sikorski, *Myśl wychowawczo-szkoleniowa Marszałka Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1935*, Toruń 2005, s. 88.

³¹ *Wytyczne prace oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku na okres jesienno-zimowy 1935/1936 r.*, Grodno 1935, s. 1.

³² S. Sosabowski, *Wychowanie żołnierza-obywatela*, Warszawa 1931, s. 3.

³³ Tamże, s. 2.

w myśl intencji rozkazodawcy³⁴. Starano się doprowadzić do sytuacji, w której to najpierw ojczyznę się kocha, później się ją rozumie, wielbi się męstwo, później rozumie się jego doniosłe skutki.

Istotą dobrze przeprowadzonego wychowania obywatelskiego miało być dążenie do wpojenia słuchaczowi odpowiednich wierzeń i wiadomości. Cel ten miał być tak realizowany, aby żołnierz nie mógł po zakończonej lekcji wyjść bez dobrego zaznajomienia się z przekazem jaki był do niego kierowany.

W wychowaniu żołnierza należało posługiwać się takimi treściami, które miały wzmocnić w nim poczucie o potęgę państwa, o siłę Wojska Polskiego, podkreślać miejsce żołnierza w społeczeństwie. Jednocześnie mając na uwadze, iż podczas służby wojskowej (wynoszącej zgodnie z ustawą z dnia 23 maja 1924 r. *o powszechnym obowiązku służby wojskowej 2 lata*) żołnierzowi należało wpoić tylko te informacje, które były niezbędne w pracy wychowawczej. Doskonale zdawano sobie sprawę z faktu, że czas służby jest niewystarczający na przekazywanie całości wiedzy z zakresu wychowania obywatelskiego.

Oprócz wymogów, jakie stawiano przed odbiorcami treści wychowawczych, wysokie wymagania stawiano nauczycielom, którzy mieli być wzorem dla swych podopiecznych/podwładnych. Oficer-wychowawca miał powinność tak stosować metody wychowawcze, aby oddziaływać na serce i umysł żołnierza-wychowanka. Należało stale pamiętać, że wiedza przekazywana młodemu rekrutom miała być przez nich przyjmowana, a w dalszej kolejności adoptowana jako własne poglądy.

Oprócz metod i form wychowawczych dużą rolę przywiązywano do narzędzi jakimi posługiwał się nauczyciel-oficer-wychowawca. Aby osiągnąć pożądane rezultaty za wszelką cenę uczniowi miano zapewnić odpowiednie warunki nauki. Można przypuszczać, iż kadra wychowawcza zdawała sobie sprawę z faktu ważności wychowania obywatelskiego żołnierzy, przez co przykładano staranną uwagę do miejsca, w którym odbywały się zajęcia wychowawczo-uświadamiające. Zajęcia miały być prowadzone w świetlicy, gdzie miał panować nastrój skupienia niezbędny do nauki. Temperatura wnętrza miała zapewniać komfortowe warunki, aby nie uśpić słuchaczy ciepłem, bądź dekoncentrować zimnym powietrzem.

W procesie wychowawczym można uznać, iż stosowano strategię kształtującą oraz metodę behawiorystyczną w oddziaływaniu na żołnierzy/odbiorców przekazywanych komunikatów. Podczas samych zajęć wychowawczych nauczyciel powinien tak stawiać pytania, aby trzymać wszystkich w napięciu. Należało nie dopuszczać do odpowiedzi zbiorowych, które mogły zakłócać porządek i nastrój. Nauczyciel miał tak przekazywać treści, aby słuchający go żołnierze widzieli w nim wiarę w wypo-

---

³⁴ Tamże, s. 2.

wiadane przez niego słowa. W ten sposób dążono do ograniczenia braku wiary w żołnierzach. Niewątpliwie nie bez znaczenia było posiadanie przez jednostki wojskowe bibliotek, dzięki którym żołnierze począwszy od wychowawcy, aż do uczniów, mogli zaopatrywać się w niezbędne pomoce wychowawcze.

W celu jak najlepszego wychowania żołnierza-obywatela w 1931 roku płk dypl. S. Sosabowski przedstawił ramowy program wychowania obywatelskiego żołnierzy. Program ten składał się z trzech działów podzielonych na 34 lekcje. Tak sformułowany model lekcji wychowawczych oparty na systemie pogadank (tabela nr 1), postrzegany był jako najważniejszy dział pracy wychowawczej w wojsku.

Tabela nr 1. Zestawienie tematów lekcji wychowania obywatelskiego wraz z przekazywanymi żołnierzom treściami

Lp.	Tytuł lekcji	Przekazywane treści
1.	Co to jest państwo polskie?	Miłość do ojczyzny. Informacje o Polsce i jej mieszkańcach.
2.	Jak powstało państwo polskie?	Historia Polski: od kiedy Polacy zamieszkują teren ówczesnej Polski, kiedy nastąpiła utrata niepodległości, kiedy i w jakich okolicznościach nastąpiło odzyskanie niepodległości.
3.	Położenie państwa polskiego	Informacje dotyczące położenia Polski. Informacje o krajach z jakimi Rzeczpospolita sąsiadowała oraz o ich polityce i nastawieniu do państwa polskiego.
4.	Niemcy	Rywalizacja polsko-niemiecka od niepamiętnych czasów, walka o istnienie narodu a nie o część ziem (być albo nie być), informacje o sile i chytrności przeciwnika.
5.	Rosja	Rosja jako odwieczny rywal Rzeczypospolitej. Siła narodowa gwarantem pokoju z Rosją.
6.	Bolszewicy	Informacje o Rosji sowieckiej. Porównanie ustroju sowieckiego z ustrojem Polski i wykazanie przewagi po stronie Rzeczypospolitej.
7.	Litwa, Łotwa, Rumunja, Czechosłowacja	Informacje o długości granicy, wielkości państwa, strukturze społecznej i gospodarczej, historyczny zarys stosunków z Polską.
8.	Geografia fizyczna państwa polskiego.	Informacje dotyczące warunków geograficznych (rzeki, góry), klimatu.
9.	Ludność Polski	Omówienie struktury etnicznej i wyznaniowej obywateli Polski z jednoczesnym wskazaniem na panującą od wieków w Polsce tolerancję.
10.	Oświata	Wskazanie wysiłku państwa w dziedzinie oświaty, informacje o powszechności nauki, informacje że wojsko jest szkołą z zakresu wychowania obywatelskiego.

Lp.	Tytuł lekcji	Przekazywane treści
11.	Bogactwo Polski	Pojęcia z dziedziny ekonomiki. Wykazanie że dobrobyt państwa przekłada się na bogactwo obywatela. Praca i oszczędność w walce z kryzysami gospodarczymi.
12.	Rolnictwo, hodowla, rybołówstwo i leśnictwo	Podnoszenie własnych umiejętności. Wytworzenie odruchów spółdzielczości jako formy podnoszenia produkcji rolniczej i hodowlanej.
13.	Przemysła Polski	Celowość posiadania przez państwo dobrze rozwiniętego przemysłu. Popieranie własnej wytwórczości. Znaczenie przemysłu wojennego w gospodarce kraju.
14.	Komunikacja i handel	Informacje o tranzytowym położeniu Polski. Informacje o zbycie produktów rolnych bez zbędnego pośrednictwa. Samowystarczalność gospodarza Polski przy czynnym współdziałaniu społeczeństwa.
15.	Znaczenie morza dla Polski	Uwypuklenie znaczenia dostępu do morza. Dostęp do morza zapewnia samodzielność gospodarczą w czasie pokoju i dowozu materiałów w czasie wojny. Informacje o konieczności posiadania przez Polskę Pomorza. Informacje o znaczeniu portu w Gdyni.
16.	Ustrój Polski	Informacje o prawach obywatelskich. Informacje o powinnościach państwa wobec obywatela. Informacje o obowiązkach obywatelskich społeczeństwa.
17.	Władze i urzędy państwowe	Informacje o podziale administracyjnym i wojskowym kraju.
18.	Co to jest wojna nowoczesna	Informacje o powszechności wojny i zaangażowaniu w nią całego społeczeństwa. Zbiorowy wysiłek wszystkich może dać zwycięstwo.
19.	Rola i zadania wojska w czasie wojny i pokoju	Znaczenie wojska dla bezpieczeństwa kraju wewnętrznego i zewnętrznego.
20.	Jak powstało wojsko polskie	Historia Wojska Polskiego. Informacje u działach polskich formacjach wojskowych w I Wojnie Światowej (POW, Legiony, Armia Polska we Francji, Korpusy Polskie w Rosji).
21.	Jak wojsko polskie przyczyniło się do powstania państwa polskiego i ugruntowania jego istnienia	Informacje o udziale Wojska Polskiego w walkach o niepodległość i granice.
22.	Naczelnny wódz i budowniczy państwa polskiego, marszałek Józef Piłsudski	Informacje biograficzne o marszałku Józefie Piłsudskim.
23.	Żołnierz dawny a obecny	Informacje o powinnościach obywatelskich żołnierza.
24.	Dowódca i podkomendny	Informacje o potrzebie dowodzenia. Informacje o konieczności wykonywania rozkazów.

Lp.	Tytuł lekcji	Przekazywane treści
25.	Dbalność o dobro skarbowe, oszczędność, pilność, obowiązkowość, punktualność i dokładność, samodzielność i przedsiębiorczość.	Informacje o konieczności posiadania przez żołnierza omawianych cnót.
26.	Moralność i religijność	Honor żołnierski, poszanowanie dla innych wyznań religijnych.
27.	Higijena w życiu żołnierza	Informacje o dbaniu o higienę osobistą.
28.	Obowiązek zwalczania szpiegostwa, dywersji i agitacji wyrotowej	Przestroga i zniechęcanie żołnierzy do działalności wywiadowczej na rzecz innego państwa świadomej bądź nie świadomej.
29.	Żołnierskie prawa do odznaczeń wojennych i pokojowych	Informacje o odznaczeniach i w jakich okolicznościach przysługują żołnierzowi. Wykazanie zależności między czynem a odznaczeniem.
30.	Obowiązek łączności z pulkiem	Informacje o konieczności utrzymywania stosunków z macierzystą jednostką wojskową po zakończeniu służby (udział w uroczystościach dekorowanie domu pamiątkami z wojska)
31.	Obowiązek stawiennictwa	Uwypuklenie ważności mobilizacji i sprawności jej przeprowadzenia.
32.	Obowiązek pracy w przysposobieniu wojskowym i społecznych organizacjach obrony państwa	Wykazanie konieczności pracy rezerwisty na rzecz kształcenia młodzieży.
33.	Opieka państwa nad powołanymi i ich rodzinami w czasie pokoju i wojny	Państwo podczas spełniania przez żołnierza obowiązków obywatelskich zabezpiecza jego byt oraz jego rodziny.
34.	Łączność żołnierza i obywatela z potomnością	Informacje co żołnierz powinien przekazać przyszłym pokoleniom.

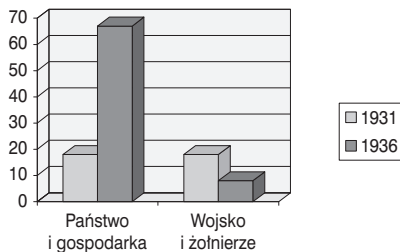
Źródło: S. Sosabowski, *Wychowanie żołnierza-obywatela*, Warszawa 1931.

Analizując powyższe zestawienie, wyraźnie widać podział tematyki na wiedzę ogólną o państwie i narodzie oraz na informacje związane z wychowaniem wojskowym. Dzięki tak sformułowanemu programowi wychowania obywatelskiego można uznać, iż praca wychowawcza prowadzona według podanych standardów musiała przynieść oczekiwane efekty. Po osiemnastomiesięcznym pobycie rekruta w szeregach Wojska Polskiego, rezerwista opuszczał szeregi armii „uzbrojony” w niezbędną wiedzę obywatelską. Teoretycznie każdy rezerwista wychodząc do cywila miał posiadać informacje z zakresu funkcjonowania państwa, władz państwowych, Marszałka Józefa Piłsudskiego, czy ceremoniału i tradycji wojskowej.

W koncepcji wychowania żołnierza-obywatela znaczące miejsce zaczęły odgrywać treści o charakterze ekonomicznym (struktura gospodarcza, specyfika handlu zagranicznego i wewnętrznego). Dzięki temu żołnierz zdobytą wiedzę mógł wykorzystać po zakończeniu służby wojskowej. Lansowano pogląd o konieczności samowystarczalności gospodarki II Rzeczypospolitej, opierając go na rolnictwie i przemyśle opartym na surowcach naturalnych.

Prowadzenie pracy wychowawczej za pośrednictwem pogadanek było odzwierciedleniem dążeń władzy do ogólnego sterowania wychowaniem żołnierzy w duchu państwowym i obywatelskim. Dodatkowo taka metoda wychowania w pełni wpisuje się w dzisiejszą koncepcję kształtującą, w której to nauczyciel jako ten posiadający autorytet jest najlepiej przygotowany, aby zmieniać i kształtować świadomość wychowanków.

Śmierć Marszałka Piłsudskiego zbiegła się ze wzmożeniem działalności wychowania obywatelskiego w Wojsku Polskim. Nowo wydany podręcznik „Nauka Obywatelska” posiadał aż 69 tematów pogadanek, co stanowiło zwiększenie tematyki wychowawczej o 49%. Szczególnie widoczna jest dysproporcja jaka powstała w pogadankach dotyczących państwa i gospodarki, a pogadankami odnoszącymi się do wojska i żołnierzy (wykres 1).

Wykres 1. Porównanie liczby pogadanek z wychowania obywatelskiego w latach 1931, 1936.

Źródło: S. Sosabowski, *Wychowanie żołnierza...*, dz. cyt.

Nowo wprowadzony podręcznik polecany był przez Wiceministra Spraw Wojskowych, gen. bryg. J. Głuchowskiego. W wydanym rozkazie czytamy: *Polecam wprowadzić w dale pracy oświatowo-uświadamiającej w oddziałach naukę obywatelską na podstawie zbioru tematów do pogadanek, wydanego przez W.I.N.O. celem tej nauki jest systematyczne kształtowanie psychiki żołnierza w kierunku dla państwa pożądanym. Dowódcy oddziałów zwrócą szczególną uwagę na sumienne przygotowanie i przeprowadzanie pogadanek przez wykładowców*³⁵.

³⁵ *Nauka Obywatelska*, Warszawa 1936, s. V.

Celem nowo wprowadzonego podręcznika było:

- utrwalić w śród żołnierzy ważniejsze momenty z dziejów Polski;
- uświadomienie żołnierzom znaczenia Polski w życiu narodu i obywateli;
- zaznajomić żołnierzy z funkcjami państwa;
- uświadomić żołnierzom rolę obywatela w utrwalaniu dobrobytu i potęgę II Rzeczypospolitej;
- wykazać dziejową rolę Marszałka Józefa Piłsudskiego;
- wyrobić i utrwalić w żołnierzu miłość do ojczyzny;
- rozwinąć i utrwalić kult ojczyzny;
- wyrobić odruch przestrzegania cnót obywatelskich;
- wytworzyć postawę żołnierza-obywatela.

W omawianym wydawnictwie szczególne znaczenie miała pogadanka nr 27; *każdy obywatel – żołnierzem*, zaproponowana do omówienia z żołnierzami aż dwa razy. W myśl jej każdy obywatel miał być przygotowany do obrony państwa odbywając służbę wojskowa oraz działając w organizacjach przysposobienia wojskowego.

Zakończenie

Wychowanie obywatelskie w omawianym okresie, charakteryzuje się zmiennością podejścia do niego przez władze wojskowe i publiczne. Działalność ta w II Rzeczypospolitej odegrała znaczącą rolę w procesie kształtowania osobowości żołnierzy. Nie bez znaczenia wpływ na ten stan miały takie elementy, jak sytuacja wewnętrzna i międzynarodowa Rzeczypospolitej, czy poziom wykształcenia poborowych. W początkowym okresie wychowanie obywatelskie rozumiane było jako wychowanie w duchu narodowym, aby w późniejszym okresie wychowywać, odwołując się do solidarności państwowej. Niezmiennym było ciągłe rozbudzanie w żołnierzu-obywatelu poczucia miłości i przywiązania do własnego państwa. Wszystko to miało doprowadzić do pełnej integracji z państwem mniejszości narodowych oraz do uświadomienia tej części ludności polskiej, charakteryzującej się słabym wyrobieniem więzi narodowych.

Całość pracy wychowawczej pozwoliła na wyrobienie w żołnierzu uczuć patriotycznych i postawy obywatelskiej. Upowszechnianie wiadomości o państwie, przy jednoczesnym prowadzeniu wychowania i szkolenia wojskowego, pozwalało mieć nadzieję, iż w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa narodowego, wyszkolone społeczeństwo zachowało się w odpowiedni sposób.

Podsumowując należy stwierdzić, że całość opisanych działań w pełni wypisałyby się w definicję proponowaną przez R. Stępnia. Działania wychowawcze,

upowszechniające wiedzę i wyszkolenie wojskowe, w myśl zaproponowanego terminu, można uznać za *określony system dydaktyczno-wychowawczej działalności (...)* wojska, (...) *ukierunkowanej na kształtowanie systemu wartości, upowszechnianie wiadomości i kształtowanie umiejętności ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego.*

Bibliografia

- Brummer W., *Praca oświatowa w wojsku*, „Bellona” 1921, z. 7.
- Galecki W., *Co to jest wychowanie państwowe i jak się doń ustosunkować*, Warszawa 1935.
- Jakubowska J., *Organizacja bibliotekarstwa naukowego i oświatowego sił zbrojnych R.P. w latach 1918–1939*, „Roczniki biblioteczne” 1964, z. 3–4.
- Kęsik J., *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939*, Wrocław 1998.
- Kursy przysposobienia oświatowego młodzieży do obrony narodowej na pomorzu*, Toruń 1938.
- Okólnik Oddziału III sztabu M.S. Wojsk. z d. 23 listopada 1920, No 7627*, [w:] Przepisy i regulaminy służby oświatowej. Rozkazy, rozporządzenia, instrukcje, programy i t.d. ogłoszone do 23 grudnia 1920, Warszawa 1921.
- Piątkowski C., *Wychowanie wojskowe młodzieży w II Rzeczypospolitej*, „Wiedza Obronna” 1987, nr 3.
- Pieczywok A., *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*, Warszawa 2012.
- Pogadanki o Polsce na stopniu I-ym żołnierskiej szkoły powszechnej*, [w:] Przepisy i regulaminy służby oświatowej. Rozkazy, rozporządzenia, i t.d. ogłoszone do 23 grudnia 1920, Warszawa 1921.
- Porwit M., *Duch żołnierski*, Warszawa 1935.
- Porwit M., *Przysposobienie żołnierza*, [w:] *Wychowanie wojskowe*, Warszawa 1923.
- Rozkaz M.S. Wojsk. z dnia 15 maja 1920, No 4231. Org.*, [w:] Przepisy i regulaminy służby oświatowej. Rozkazy, rozporządzenia, instrukcje, programy i t.d. ogłoszone do 23 grudnia 1920, Warszawa 1921.
- Rydz-Śmigły E., *Do strzelców: Artykuły, listy i przemówienia z lat 1920-1935*, Warszawa 1936.
- Siemion C., *Struktura Służby Oświatowo-Kulturalnej Wojska Polskiego w latach 1918–1921*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej” 1992, nr 1.
- Sikorski M., *Mysł wychowawczo-szkoleniowa marszałka Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1935*, Toruń 2005.
- Sosabowski S., *Wychowanie żołnierza-obywatela*, Warszawa 1931.
- Strzelecki M., *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej w latach 1918–1939*, Bydgoszcz 2008.
- Wieroński S., *Wychowanie obywatelskie żołnierza*, Lublin 1922.

Wyszczelski L., *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918–1945*, Warszawa 2004.

Wyszczelski L., *Spoleczeństwo a obronność w Polsce (1918–1939)*, Toruń 2007.

Wytyczne prace oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku na okres jesienno-zimowy 1935/1936 r., Grodno 1935.

Wytyczne wychowania obywatelskiego w organizacjach przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego, Warszawa 1932.

Zakrzewska A., *Związek Strzelecki 1919–1939. Wychowanie obywatelskie młodzieży*, Kraków 2007.

*****

Keywords: education for safety, civic education, cultural and educational activities in armed forces

SUMMARY

The role of this article is to present a model of civic education of soldiers of the Polish Army between the years 1918 and 1939. Presented model is compared to the modern meaning of the term Education for Security. This procedure is intended to demonstrate that the all actions for civic education during the pre-war period, despite the fact that the term of Education for Security was completely unknown, had all the necessary elements of such activity.

Initially, according to guideline, soldier had to be brought up in the national spirit. This situation changed since the May Coup when the education process had been focusing on the spirit of citizenship. Soldier had to be aware citizen, ready to heroic sacrifices for the good of the nation and the state.